

БАГІРОВ Сергій Рамізович
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінального права
Класичного приватного університету

ТЕОРІЇ СОЛІДАРНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНІ ПАРАДИГМИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ

Вчинення одного необережного злочину кількома суб'єктами є реальним феноменом, що підтверджується багаторічними науковими спостереженнями.

Відомі нам спроби створення теоретичного підґрунтя для ухвалення обґрунтованих практичних рішень у зазначених ситуаціях здійснюються наукою кримінального права з початку XIX ст. Вчення про збіг необережності (*concursum incautum*) до сьогодення не є завершеним у науці. Погляди вчених-юристів не лише різних країн, а й у межах однієї держави істотно відрізняються: одні науковці визнають можливість співучасті у необережних злочинах, інші виходять з принципової відмінності співучасті і збігу необережності в одному злочині.

Сьогодні для позначення збігу необережності кількох осіб при одному необережному злочині використовується термін «необережне співзаподіяння», який походить з німецької кримінально-правової науки. Проте зміст цього явища науковці тлумачать неоднаково.

У підручниках та монографічній літературі з кримінального права необережне співзаподіяння зазвичай описують як проблему через відсутність у Загальній частині кримінальних кодексів різних країн розробленого нормативного механізму притягнення до кримінальної відповідальності кількох осіб, які через необережність заподіяли один злочинний результат. Окремі норми Особливої частини кримінальних кодексів іноді містять приписи, в яких вбачається прагнення законодавця відобразити закономірності вчинення одного необережного злочину кількома особами. Водночас такі норми формулюються рідко, їх включення до законодавчої матерії відбувається спорадично. Якщо ж кілька осіб спричинили через необережність один злочинний наслідок і в Особливій частині КК відсутні норми, розраховані на таке спільне заподіяння, то нинішні теорія і практика кримінального права оцінюють вчинене кожним суб'єктом як самостійний необережний злочин. Оскільки такий теоретичний підхід сьогодні є певним зразком для розв'язання описаної ситуації, то його можна вважати елементом парадигми, який автор умовно назвав «теорія індивідуальної відповідальності учасників багатосуб'єктного необережного злочину».

Разом із тим дотримання цього теоретичного підходу дозволяє пересвідчитись, що з практичної точки зору його важко визнати повною мірою задовільним; він не дає універсального рішення, а в деяких випадках призводить до ігнорування закономірностей каузальної структури реальності, наслідком чого постає неможливість встановлення причинного зв'язку між діями кожного із співзаподійників та спільним результатом [1].

Вивчення історії розвитку кримінально-правових поглядів на підставу відповідальності учасників багатосуб'єктного злочину призводить до висновку про наявність двох основних парадигм такої відповідальності. Одна з них ґрунтується на теоретичних уявленнях про солідарний характер відповідальності учасників подій; вчинене розглядається як один злочин, але вчинений кількома особами. Друга парадигма виходить із теоретичної посилки про індивідуальний характер відповідальності суб'єктів, що взяли участь у процесі заподіяння шкоди; вчинене кожним із суб'єктів розглядається як самостійний злочин. Зазначені парадигми є прямо протилежними за змістом; спільне застосування цих парадигм видається логічно неможливим, тому автор назвав їх альтернативними.

Вважаю цікавим є той факт, що сучасні уявлення про юридичну природу співучасті ґрунтуються на першій парадигмі, тоді як для розв'язання проблеми необережного співзаподіяння пропонується інша.

У кримінально-правовій літературі XIX та початку XX ст.ст. описані вище підходи іменувались принципами. Наприклад, у розумінні юридичної природи співучасті у злочині С.В. Познишев виокремлював два напрями – старий (або вузький) і новий (або широкий). Вчений зазначав, що представники старого напрямку розглядали співучасників з точки зору принципу солідарної відповідальності, а співучасть – як особливу форму вчинення умисного злочину; у новому напрямі відповідальність співучасників обґрунтовували за допомогою принципу індивідуальної, а не солідарної відповідальності [2, с. 373 – 378].

С.В. Познишев піддавав критиці обидва підходи. Маючи сумніви в обґрунтованості принципу індивідуальної відповідальності, науковець зауважував: «Це призвело б до безкарності багатьох випадків або до неправильної кваліфікації; наприклад, якщо кілька осіб за попередньою змовою і з наміром вбити завдали кожен несмертельне поранення, але від сукупності поранень настала смерть, то, розглядаючи дії співучасників кожного окремо, ми дійшли б до обвинувачення кожного лише у заподіянні легкого поранення, а того, хто тримав жертву за ноги, довелося б піддати покаранню хіба що за насильство [2, с. 376].

Варто мати на увазі, що і в сучасній правозастосовній практиці у ситуаціях необережного заподіяння шкоди кількома особами спостерігається аналогічна проблема. У справах, де необережна поведінка кількох суб'єктів лише в сукупності призводить до злочинних наслідків, окреме вивчення діяння кожного із співзаподійників дає підстави для висновку про його (діяння) недостатність для спричинення наслідку. Отже, без побудови відповідної теоретичної схеми і виходячи лише з чинного законодавства, багатьох із необережних співзаподійників шкоди слід було б взагалі не притягувати до кримінальної відповідальності, оскільки їхні окремі діяння були недостатніми для настання наслідку. Це призвело б (і часто призводить) до безкарності необережної поведінки певного суб'єкта, що можна визнати хоча і правильним з позиції чинного кримінального законодавства, але сумнівним з точки зору правового змісту таких ситуацій.

Підхід, згідно з яким діяння кожного учасника необережного заподіяння шкоди необхідно оцінювати як самостійний необережний злочин, остаточно встановився в науці радянського кримінального права з кінця 50-х рр. У цей час протягом реформи кримінального законодавства відбулась активна дискусія між прихильниками

співучасті у необережних злочинах та їх опонентами. У результаті дискусії переважна більшість криміналістів не сприйняли концепцію співучасті у необережних злочинах, а як метод розв'язання проблеми спільного необережного заподіяння шкоди знов було запропоновано конструкцію самостійного необережного злочину.

Водночас у науці кримінального права поступово стала набирати прихильників позиція критичного ставлення до концепції «самостійного необережного злочину». Так, Р.Р. Галиакбаров зазначає, що такий тип спільних небезпечних вчинків людей законом спеціально не регламентується, тому відповідальність кожного визначається на загальних засадах, ніби особа заподіяла наслідок одноособово; ця рекомендація відповідає чинному законодавству, але не враховує те, що результат спричиняється виними спільно [3, с. 94].

Таке ж критичне ставлення щодо концепції індивідуальної відповідальності учасника необережного злочину висловила І.Р. Харитоновна: «Кваліфікація дій співзаподійників як самостійних необережних злочинів призводить до штучного розриву об'єктивного і суб'єктивного зв'язку між учасниками єдиного необережного посягання, що породжує ставлення в вину кожному з них злочинного результату, ніби заподіяного одноособово [4, с. 48–49].

Варто підтримати позицію О.І. Плотникова про те, що кваліфікація необережного співзаподіяння як співучасті є неприйнятною, але кваліфікувати вчинене окремо як самостійні злочини не менш сумнівно, оскільки за однієї жертви дві особи притягнуті за самостійне позбавлення життя. Суперечність цієї ситуації можна усунути спеціальною нормою, котра передбачала б необережне співзаподіяння наслідків. Посилання на неї під час кваліфікації давало б змогу подолати ту двозначність і невизначеність, котра виникає у таких випадках [5, с. 256].

Отже, вважаємо, що перспективи подальших розвідок необережного співзаподіяння мають полягати в уточненні положень альтернативної парадигми – єдиного необережного злочину, вчиненого кількома суб'єктами.

Список використаних джерел:

1. Багіров С.Р. Феномен неможливості встановлення причинного зв'язку при необережному заподіянні наслідку кількома особами / С.Р. Багіров // Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення механізму реалізації прав та свобод людини і громадянина: матеріали круглого столу, 10 березня 2016 р. / за ред. В.М. Огаренко, Т.А. Денисової. – Запоріжжя: КПУ, 2016. – С. 7–10.
2. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права / С.В. Познышев. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Издательство А.А. Карцева, 1912. – 662 с.
3. Галиакбаров Р.Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки: учеб. пособ. по спецкурсу «Спорные вопросы соучастия в преступлении» / Р.Р. Галиакбаров. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1973. – 140 с.
4. Харитоновна И.Р. Проблема уголовной ответственности за неосторожное сопричинение / И.Р. Харитоновна // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: сб. науч. ст. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1989. – С. 45 – 52.
5. Плотников А.И. Соучастие как проблема диалектического противоречия и единства во множестве объективного и субъективного / А.И. Плотников // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6. – С. 233–261.